

trament Llull cercant expressió despullada de reminiscència escolàstica, i vestida de mots populars, és també l'inventor de les nobles expressions nuament catalanesques *franc poder* i *franc voler*: «l'home, de son *franc voler*, s'enclina als pecats» (*Libre de Demostracions*, ed. Galmés, 118), de tan bell i reeixit encuny nostre que ja no es deixarà perdre ni en el llunyà futur: «quan en tingueu l'ànima plena i el cor segur, deixeu-vos portar naturalment pel vostre *franc voler*, i us trobareu marxant alegrement per les amples i planeres vies de la virtut», Coromines (*La Vida Austera* 1, v, p. 79.4; O. C., 681a).

La vida, però, fa que, per damunt de tot, hàgim hagut de pensar políticament, i fins als monarques ho hem fet respectar: «los jurats --- com foren denant lo senyor, nostre pare, e la reyna madaestre nostra --- En G. de Vinatea --- dix que --- allò no volia als dir sinó tolre e separar lo regne de València de la Corona d'Aragó, car --- posaven-los en punt de ésser traydors --- e nostre pare dix a la reyna: —Ha, reyna, açò volliets vós oir! —E ella, tota irada, plorant, dix: —Senyor, esto no consentia el rey Don Alfonso de Castella, ermano nuestro, que ell no los degollasse todos. E lo Sr. Rey respòs: —Reyna, reyna, el nostre poble és *franch*, e no és axí subjugat com és lo poble de Castella, car ells tenen a Nós com a senyor, e Nós a ells com a bons vassalls e companyons», *Crònica de Pere el Cerimoniós* (ed. 1942, p. 61.60; ed. 1850, § 65).

No caldrà que distingim les altres diferents accs. i matisos a què el conduí la idea bàsica de llibertat d'obligacions, de comandaments, de tributs; però exemplifiquem. «Senyors companyons, vosaltres me havets elet pastor, e jo era *franc*, e are som en servitut», Llull (*Merav.* Ag. II, 3); «mon senyor suplica la celsitut vostra guiar-lo vullau, que puga entrar e exir e puga restar en sa llibertat *franca*», «si tu-ls lligues bé, que negú no-s pugua soltar, yo-t promet de fer-te *franc* e posar-te en segur», JoMartorell (II, 264; I, 327). 'Pertanyent a la noblesa': «val més l'om avar e foll humil, que-l *franc* e savi, altiu», *Doctr. Moral*, B. N. P., 3v; 'generós, després': «No és *franc* qui, per sobres d'aver, n'usa, mas ceyll és *franc* qui à poc e donas», Jafuda, 91.

En fi l'ús en combinacions com *pas franc*, *franc de ports*, *despesa franca*: «les viles o ciutats los daven viandes abundantament --- e del dia que desembarcaven --- tostemps avien la despesa *franca*», JoMartorell, Ag. I, 118; ha donat lloc a la locució adv.: *de franc*, que se'n fa trobadissa sobretot en el Princ. [Belv. «de balde, gratis»] i les Illes [*DFgra.*], en el S. XIX, però que segurament ja trobaríem abans: «espectacles *de franc* tan divertits no se'n presentan cada dia», «la revenida li dava fruyta gayrebé *de franc*», «s'oferí a alletar al nen, ni que fos *de franc*», NÖller (*Pap.*, 112, 16, 180); si en el P. Val. és més general *debadades*, també se n'hi troba almenys l'arrencada, car en el terme de la capital «de les files de la séquia del Rei a la carera d'En Cortis, hi ha dues files dites *de franc*: que es diuen perquè són terres que no tenen dret a regar

més que quan en sobra, només reguen llavors», J. G. M., 1964.

Substantivat, *franc* unitat monetària [1383, *AlcM*; *DAG.*; i els llibres de Botet i de Mateu].

DERIV.: +*Francal* adj. 'eximit, franc de serveis i tributs', sovint en *Spill* del Vescomtat de Castellbò (1518): Tírvia era *vila francal* (f° 45v), Ars també volia ser-ho (veg. els textos en *BATRE* i en la monografia mun. de l'*OnCat.*), «lo mas de Santa Lúcia --- diu-se és *francal* --- lo mas de Santa Eulària --- és dels *franchals* ---» (f° 7v); també ho he vist repetidament en el Capbreu de Rialb d'Assua (a. 1645), i en el f° 38v el notari, que primer havia escrit *franchs*, ho rectificà així: «interrogati si de les alienacions de les masies de Biuse pagan lluíma al Sr. Rey y fadiga, dixerunt que no, per ser *francals*» (llegit 1959); d'on *francalet* (val., Bna.) (Pla del Llobr., *DAG.*, BDC XXII, 142; val. *AlcM*): abreujament de *correig francalet* per què designa corretges accessòries i balderes d'ús agrícola o tragner; del cat. va passar al cast. *francalete* [1680, *DECH* II, 945a17]; *francalidat* mall.

Francàs 'franc de caràcter'; NL *El Francàs* noble pagesia a la Bisbal del Penedès, pairal de l'escriptora i sàvia llatinista Anna M. de Saavedra.

Francuejar [Belv. «generose largiri»; escr. Renaix.] cerdà «ser franc»: «així quedaren que cada diumenge, al dematí, el pagès els contaria allò que li hauria confiat el vaquer, i ells judicarien si tant el *francuejava*», Ant. Cayrol (*Cont.*, 54); *francueig*; *infrancuejable*.

Franguesa [o *franquea*, S. XII]: «res que --- tolgren als òmens d'Ostafrancs --- trascren lo vi de la tona e portaren-lo sse-n a Cuncabe<1>la, e trencaren la *francea* <=*frankea*> de l'eglésia d'Urgel e preseren N. Nebot ---», doc. de Segarra S. XII (PPujol, *DocVgUrg.*, 6.5); «Nós atorgam-los lur ley e aquelles *frangues* que solien haver»; «lo hermita dix que, en una ciutat, havia moltes costumes qui eren contra Déu e contra dret e contra regiment de príncep: aquelles custumes eren *frangueses* que lo poble de aquella ciutat havia, per les quals *frangueses* lo rey de aquella ciutat no podia tenir justícia ---» «e-l rey volc punir aquell hom, mas per alcunes *frangues* lo hac a solre e pendre diners e perdonar a aquell hom», Llull (*Merav.*, Ag. I, 26). 'Generositat, desprendiment': «ab *franquea* e ab larguea és hom senyor de la gent», «*franquea* és fer bé a pars, ab larguea e ab carestia», «[la] millor *franquea* és de donar menys de <'sense'> demanar, que donar menys de prometre», Jafuda (91); i més en el *DAG.*, etc. Concretitzat designant un establiment de pobladors que gaudiran de *frangues*; d'on NLL, p. ec. *Les Frangueses del Vallès* (amb cita medieval, *DAG.*); «*Franquezas* nombradas *Las Vilasas*, que se cree son concedidas por el Rey de Aragón Don Pedro II (en el mapa de St. Martí Sesgueioles per Mn. Mirambell, 1.ª terç del S. XIX, p. 8: *Bibl. de Cat.*, opuscle).

Així mateix *franquícia* [Labèrnia 1839]; *franquia* [1315, *CoDoACA* XXIX, 158]; *franquetat* [Llull]: «con nós siam en servitut de totes gents, per lo defayliment dels nostres primers pares --- la qual tendriem